

**Miroslav Vepřek. *Hlaholský misál Vojtěcha Tkadlčička.*
Olomouc: Refugium Velehrad-Roma 2016, 272 s.
ISBN 978-80-7412-242-2**

JOSEF BARTOŇ

Málo Čechů ví, katolíky nevyjímajíc, že liturgie západního typu ve slovanském jazyce se na našem území etablovala a realizovala celkem ve třech oddělených, různě dlouhých obdobích.¹ Nejprve samozřejmě v době cyrilometodějské na Moravě a vzápětí v Čechách v navazující době přemyslovské (dlouhé období téměř 250 let, zakončené zhruba r. 1100, kdy byla slovanská vzdělanost násilím zlikvidována). Pak v mnohem exkluzivnější podobě v pražských Emauzích, když sem Karel IV. (ve spojitosti se svými slovanskými ideovými akcenty a také pro svou zálibu v rozmanitosti obřadů) r. 1347 pozval benediktiny z Dalmácie, kde byla liturgie západního obřadu v církevněslovanském jazyce a hlaholském písmu definitivně papežsky povolena o sto let dříve. Emauzská komunita, která několik desítek let fungovala jako významné intelektuální centrum (mj. jako „neformální katedra slavistiky“ – slovy významného paleoslovenisty Radoslava Večerky), se za husitské doby definitivně bohemizovala a „utrakvizovala“, ale předtím ještě založila slovanské kláštery v Polsku (ve slezské Olešnici a v městě Kleparz u Krakova), kde se církevní slovanština v bohoslužbě udržela téměř do konce 15. století. Potřetí se u nás církevněslovanská liturgie západního obřadu objevuje s dekretem papežské Kongregace pro ritus v r. 1920, kdy se (vedle povolení češtiny v biblických čteních při zpívaných mších) v omezeném rozsahu povoluje sloužit „hlaholskou mši“ o vybraných svátcích na konkrétních místech Čech a Moravy.²

Tato liturgie se sloužila v zásadě podle knih chorvatské provenience, a tudíž v církevní slovanštině s chorvatským jazykovým zabarvením, v tzv. nové církevní slovanštině chorvatského typu,³ což s sebou v našem prostředí (mini-

¹ Stranou necháváme novodobé působení moderních církví pravoslavné a řeckokatolické, jež používají také církevněslovanský jazyk (ruského typu, resp. ukrajinského nebo rusínského podtypu), ale výlučně ve východním obřadu, který u nás představuje moderní „kulturní import“. Dávná cyrilometodějská církev naproti tomu užívala textů západních i východních (nebo i textů smíšených), v české církvi do r. 1100 patrně převládal slovanský ritus západní. Pozdější texty hlaholské liturgie (emauzské a novodobé) jsou výlučně západní.

² Text dekretu s komentářem: Josef Vajs. Český a staroslovanský jazyk v liturgii. *Cyril. Časopis pro katolickou hudbu posvátnou v Československém státě*, 46 (1920), č. 5–6, s. 49–51.

³ V dějinách literární staré slovanštiny (církevní slovanštiny) se rozlišují tři hlavní fáze, a to i terminologicky. Je to *staroslověnština* (s variantou moravskou,

málně u intelektuálů) neslo zvláštní, ne zcela příjemný pocit „importovanosti“ (typická srbochorvatská souhláska *ć*, např. *noć, pomoć* – „noc“, „pomoc“, typické *a* např. ve slovech *dan, danas* – „den“, „dnes“ atd.). V podpoře a pěstování slovanské liturgie římského obřadu se nejvýrazněji angažoval teolog a slavista, kněz a profesor pražské teologické fakulty Josef Vajs (1865–1959), jeden z nejvýznamnějších světových paleoslovenistů. Ten jednak už o něco dřív napomohl k „probuzení“ a upevnění skomírající hlaholské liturgie v samém Chorvatsku (mj. kvalitními edicemi liturgických knih), jednak potom u nás učinil první kroky k úpravám liturgických textů pro české prostředí ve smyslu jazykového (zejména hláskoslovného a výslovnostního) posunu směrem k češtině. Vajsovo dílo se zvětčilo také ve světoznámé Janáčkově Glagolské mši (1927). Jeho následovníkem v hlubokém zájmu a péči o „hlaholskou mši“ se stal Vojtěch Tkadlčík (1915–1997), kněz, teolog a slavista, mj. žák Josefa Vašici. Akademicky působil na teologické fakultě v Olomouci (1958–1950, 1968–1974 a od r. 1990 do smrti), většinu života ale strávil jako řadový duchovní, mnohdy v dosti odlehlých místech Čech a Moravy, několik let mu byl komunistickými úřady odňat souhlas k výkonu kněžského úřadu. Tkadlčík zasvětil zhruba čtyři desetiletí (od první poloviny padesátých do počátku devadesátých let 20. století) mravenčí badatelské i organizační práci zaměřené k vydání a uvedení v život textů hlaholské mše v specifickém *českém typu nové církevní slovanštiny*. Ve svém úsilí navázal na směřování Vajsovo, byl však výrazně důslednější. Výsledkem byl v podstatě velmi umně realizovaný jazykový konstrukt, vlastně poměrně detailní „rekonstrukce“ církevněslovanského jazyka, jak by se pravděpodobně u nás vyvíjel do nové doby, kdyby jeho užívání nebylo přerušeno násilnou likvidací slovanského písemnictví na konci 11. století. Zjednodušeně řečeno, Tkadlčík tedy do tohoto jazyka uvedl různé hláskoslovné a morfologické charakteristiky, jež by do zdejší církevní slovanštiny jinak během času spontánně pronikly z češtiny (např. změna *g* → *h*: *Hospod, hlava*; západoslovanské *š* proti jihoslovanskému *s*: *veš* „všečen“; zsl. *-em* proti jsl. *-om*: *Duchem*). Odborná filologická fundovanost jeho práce byla posléze z mnoha stran oceněna (velmi pozitivní slova na adresu Tkadlčíkova projektu jsem např. vícekrát

bulharsko-makedonskou a slovinskou; někdy se mluví také o *staré církevní slovanštině*), *církevní slovanština* v užším smyslu (dalo by se mluvit také o *střední církevní slovanštině*; tento jazyk plnil funkci spisovného jazyka, když lidový jazyk ještě neměl vypracovanou vlastní prestižní-literární varietu; rozlišuje se šest tzv. *redakcí církevní slovanštiny*: středobulharská, srbská, chorvatskohlaholská, česká, ruská, rumunská) a *nová církevní slovanština* (ta už funguje v podstatě jen jako jazyk bohoslužebný, *lingua sacra*, vedle plně emancipovaného místního jazyka plnicího všechny ostatní „spisovné“ funkce; rozlišujeme tyto *typy nové církevní slovanštiny*: ruský, chorvatský, český – ten oficiálně až od r. 1972). Srov. František V. Mareš. Novocírkevněslovanský jazyk ruského typu a jeho pravopisný systém. In: *Cyrilometodějská tradice a slavistika*. Praha: Torst 2000, s. 541–543; Radoslav Večerka. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc–Praha: UP/Euroslavica 2006, s. 111–112. Václav Čermák. K pojetí nové církevní slovanštiny v areálu Slavia orthodoxa a Slavia latina. *Slavia* 77 (2008), s. 29–39.

slyšel z úst svého vysokoškolského učitele, výše zmíněného prof. Radoslava Večerky). Tkadlčík připravil rukopis (strojopis) nového hlaholského misálu k cyrilometodějskému výročí r. 1963 (ještě podle starého „tridentského“ ritu), ten však nakonec ani nebyl našimi církevními autoritami předložen ke schválení Římu ani druhému vatikánskému koncilu (k žádosti se totiž nepřipojili slovenští biskupové, a především koncil překvapivě přijal velkorysou liturgickou reformu spojenou také s rozsáhlým užíváním živých národních jazyků). Tkadlčík potom upravil misál již podle textů obnoveného ritu Pavla VI. a ten byl nakonec po schválení vydán v úsporné, zjednodušené formě (pouze v přepise do latinky) a užíván jako „zkušební“ pro olomouckou arcidiecézi (1972).⁴ O dvacet let později (1992) se pak Tkadlčíkovi konečně podařilo vydat definitivní hlaholský misál jako liturgickou knihu v řádné, slavnostní úpravě.⁵ Texty v něm jsou vytištěny hlaholicí (polokulatými literami nejstaršího typu, jaký je doložen v Kyjevských listech, jedinečné památce velkomoravského původu) a zrcadlově v přepise do latinky. Hlaholskou mši je nyní možno sloužit ve všech českých a moravských diecézích i kdekoliv jinde, nejen o vybraných svátcích, ale i při jiných příležitostech.

Dílu Vojtěcha Tkadlčíka, zvláště pak genezi a tvaru jeho misálu, věnoval svou badatelskou pozornost olomoucký bohemista a paleoslovenista Miroslav Vepřek, jehož monografie dopodrobna a z více stran pojednávající dané téma se nedávno objevila na pultech knihkupců (2016). Vyšla v olomouckém jezuitském nakladatelství Refugium Velehrad-Roma, které lze jen pochválit za to, že (v rámci své rozsáhlé a tematicky různorodé knižní produkce) v posledních deseti letech vydalo i několik dalších velmi dobrých prací z oblasti paleoslovenistických a bohemistických výzkumů.⁶

Vepřkova monografie je opatřena krátkou *předmlouvou* (s. 6–7), v níž paleoslovenistka Helena Bauerová (někdejší autorova učitelka na FF Univerzity Palackého) vzpomíná na svá osobní setkání s Vojtěchem Tkadlčíkem a na jeho práci na hlaholském misále. Vepřkův úvod (*Mons. prof. ThDr. Vojtěch Tkadlčík a jeho odkaz*, s. 8–14) je pak věnován jednak Tkadlčíkovu životopisu, jednak čtenáře seznamuje s významným pramenným zdrojem, bohatou Tkadlčíkovou korespondencí (uloženou nyní v Centru Aletti v Olomouci), z níž autor na mnoha místech své knihy cituje a jež mu byla velkou pomocí při mnoha interpretacích.

⁴ *Rímskýj misal slověnským jazykem izvoljenijem Apostolským za Arcibiskupiju Olomouckuju iskusa dělja izdan.* Olomouc: Kapitulní ordinariát v Olomouci 1972.

⁵ *Rímskýj misal povelěnijem svjataho vseljenskaho senma vatikanskaho druhaho obnovljen i oblastiju Pavla papeža šestaho izdan. Mešnjij čin s izbranymi mšami vlašča češskaha v slověnskij jazyk přeložen.* Olomouc: AVE 1992.

⁶ Jde o tyto monografie: Miroslav Vepřek. *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lezikální analýzy.* Olomouc: Refugium 2006; Robert Dittmann. *Místní jména v českých překladech Starého zákona.* Olomouc: Refugium 2009; Robert Dittmann. *Dynamika textu Kralické bible v české překladatelské tradici.* Olomouc: Refugium 2012; Josef Vintř. *Ostrovské rukopisy.* Olomouc: Refugium 2014.

První z pěti kapitol tvořících hlavní část publikace (*Hlaholský misál a jeho kontexty*, s. 15–44) je literárněhistorickou studií osvětlující genezi tří verzí Tkadlčikova misálu (1963, 1972, 1992). Čtenář je také seznámen s liturgickým dílem Tkadlčikova předchůdce Josefa Vajse, s dějinami hlaholských liturgických textů a zvláště s novodobými chorvatskými církevněslovanskými misály, na které ve větší či menší míře Tkadlčik navazuje (a některé naopak vykazují návaznost na práci Tkadlčikovu). Pojednává se i důležitá otázka osob, které se spolu s Tkadlčikem na tvorbě misálů podílely. Spolupracovníkem ve vlastním slova smyslu byl vídeňský slavista František V. Mareš, s nímž Tkadlčik komunikoval především čilou korespondencí; vedle něj se zde ale připomíná různá míra spoluúčasti řady dalších osob – lingvistů, hudebníků, duchovních.

V druhé kapitole (*Textová analýza Hlaholského misálu*, s. 45–94) zaměřené textologicky autor podává synopsi obsahu tří verzí misálu a především se dopátrává konkrétních textových zdrojů, z nichž Tkadlčik čerpal. Misál není pouhým mechanickým vlastním novým Tkadlčikovým přetlumočením z latiny, mnohé části jsou s úpravami převzaty ze starších misálů, u biblických pasáží Vepřek nalézá několik zdrojů od nejstarších staroslověnských textů po ruskocírkevněslovanskou Bibli carevny Alžběty z 18. století, v modlitebních textech jsou obsaženy i delší pasáže z cyrilometodějských legend, Proglasu apod.

Rozsahem kratší třetí kapitola (*Hlaholský misál a Kyjevské listy*, s. 95–112) se soustřeďuje na vztah Tkadlčikovských textů ke Kyjevským listům (jde o sakramentář západního typu), které Vepřkovými slovy „představují jeden z nejdůležitějších klíčů ke genezi Hlaholského misálu“, neboť „posloužily V. Tkadlčikovi při sestavování misálu jako model grafický a jazykový a v neposlední řadě též jako přímý zdroj některých textů“. Tato památka pravděpodobně zachycuje „normu“ velkomoravské staroslověňštiny, což se projevuje zejména v promyšleném promíšení prvků jihoslovanských (tj. z dialektu, který Konstantin s Metodějem znali z rodné Soluně) a západoslovanských, resp. pračeských (kterými lingvisticky geniální Konstantin patrně jazyk přizpůsobil pro moravské poměry). Právě polokulatou hlaholici Kyjevských listů Tkadlčik využil jako vzor pro hlaholskou sazbu ve vydání z r. 1992. Tkadlčik úzce navazuje i na jazykovou podobu Kyjevských listů (viz dále) a z tohoto starobylého sakramentáře do svých misálů přímo přebírá i delší textové pasáže.

Nejrozsáhlejší je kapitola čtvrtá (*Jazyková analýza Hlaholského misálu*, s. 113–177), jež je ve vlastním smyslu lingvistická a podává podrobnou charakteristiku jazyka Tkadlčikovských textů. Autor se samozřejmě soustřeďuje zejména na jazyk definitivního tvaru hlaholského misálu – tj. misálu z r. 1992, tištěného zrcadlově v hlaholici a latince. Tkadlčik tu ve skutečnosti užívá *dva odlišné typy jazyka*. V hlaholsky sázené části jde (zjednodušeně řečeno) o rekonstruovanou „moravskou staroslověňštinu“ postavenou zejména na „normě“ Kyjevských listů, je to tedy jazyk obsahující archaické charakteristiky (mj. nosovky a tzv. jery – specifické staroslovanské redukované samohlásky). V zrcadlové latinkou sázené části (a taktéž ve starších verzích

misálu z r. 1963 a 1972) pak nacházíme onu *novou církevní slovanštinu českého typu*, tj. variantu pozdní církevní slovanštiny pečlivě rekonstruovanou do podoby, jak by se byla vyvinula, kdyby užívání slovanské liturgie u nás po r. 1100 pokračovalo až do nové doby. Vepřek podává podrobnou analýzu hláskoslovné, tvaroslovné i lexikální roviny textu a mnoha příklady dokládá minuciózní promyšlenost Tkadlčkovy práce, v níž se vždy znovu a znovu ukazují mnohé návaznosti na domácí jazykové kořeny (velkomoravskou staroslověnštinu a církevní slovanštinu přemyslovských Čech).

Pátá kapitola (*Hlaholský misál jako kulturní a kultový fenomén*, s. 178–192) ukazuje místo Tkadlčikova misálu a hlaholské mše u nás v širších kulturních souvislostech. Jednou z hlavních funkcí hlaholské mše původně mělo být také přiblížení účastníků bohoslužeb obsahu liturgických textů (a Tkadlčik podobně jako předtím Vajs měl v úmyslu usilovat i o rozšíření možnosti tyto církevněslovanské mše sloužit). Po úplném zesrozumitelnění liturgického konání díky zavedení národních jazyků po koncilu tato zamýšlená funkce vzala za své – a hlaholské mše se staly naopak čímsi výjimečným, archaizujícím, velebným, staly se především prostředkem vyjádření návaznosti na starobyrou domácí liturgickou tradici. Vepřek v této kapitole také bohatě ilustruje skutečné využití Tkadlčkových textů v praxi a pomocí různých svědectví (z korespondence nebo z živých rozhovorů) ukazuje, jak a kde se hlaholské mše od sedmdesátých let dodnes sloužily a slouží. Dalším okruhem je zájem hudebníků o Tkadlčikovu hlaholskou mši: nejvýznamnějším zpracováním je patrně *Sedmá mše – hlaholská – ke cti českých patronů* světově proslulého skladatele Jana Hanuše z r. 1985.

Závěr knihy (s. 189–192) je poměrně stručný a v podstatě podává vhodně hutným způsobem propojující shrnutí dílčích závěrů jednotlivých kapitol.

Na sám konec knihy je zařazena bibliografie (*Seznam literatury*, s. 193–201), anglické a německé shrnutí (*Summary*, s. 202–204; *Resümee*, s. 205–208), velmi užitečný seznam církevněslovanských slov a tvarů obsažených v definitivním vydání misálu z r. 1992 (*Index verborum k Hlaholskému misálu*, s. 209–253) a jeden rejstřík (*Jmenný a věcný rejstřík*, s. 254–257). Následují ještě přílohy (*Obrazová příloha*, s. 259–269), kam autor knihy zařadil reprodukce několika zajímavých dokumentů, např. velmi přejný dopis kardinála Berana Vojtěchu Tkadlčikovi o hlaholské mši, dopis devadesátiletého Josefa Vajse či týž text (začátek III. eucharistické modlitby) ve znění chorvatského a Tkadlčikova misálu umožňující i laikovi udělat si obrázek o rozdílnostech obou typů církevní slovanštiny.

S pochvalou bych zmínil redakční a sazečskou stránku publikace: svědčí o pečlivé práci autora i redaktorů (tiskových a redakčních chyb se v ní najde poskrovnu a jde v zásadě o drobnosti, např. na s. 42 *Františka Václava Marše* místo *Mareše* nebo na s. 200 *Syntax aktivní participií* místo *aktivních*), což zvlášť vynikne, když si uvědomíme, jak vysoké nároky bylo třeba splnit, zejména vzhledem k nutnosti sázet text v několika různých písmech (krom základní české latinky se často objevuje i hlaholice a cyrilice, někdy také řecká

alfabéta). Rád také poznamenávám, že knížka přes svůj odborný ponor není přetížena záludnostmi akademického diskursu, zkrátka se dobře čte – a jsem přesvědčen, že to bude platit i pro čtenáře z řad laiků, kteří mají hlubší zájem o liturgii či o cyrilometodějskou tradici.

Co napsat na závěr? Vepřkova práce je zdařilou a v mnoha ohledech objevnou syntézou, záslužným odborným i popularizačním počinem a v neposlední řadě také velmi pěkným pomníkem obdivuhodné osobnosti kněze a slavisty Vojtěcha Tkadlčíka. A co víc – kniha se snad dokonce může stát i určitým hmatatelným pobídnutím kněžím a lidu katolickému, aby se hlaholská mše, tento pozoruhodný liturgický a kulturní fenomén, specifický právě pro naši zemi, aspoň při slavnostních příležitostech (např. na svátky našich svatých patronů, počínajíc soluňskými bratry a Václavem, kteří mají v ČR rezervovány dokonce i volné dny) v našich kostelích více sloužila. Hlaholská mše je zatím stále obecně velmi málo známou exkluzivitou. Ostatně málokdo z katolíků vůbec ví, že po mnoho set let (od cyrilometodějských dob až do druhého vatikánského koncilu) fungoval v římskokatolické církvi (v západním obřadu) vedle dominantní latiny kanonicky legálně také další liturgický jazyk – církevní slovanština. Akční rádius Vepřkovy publikace tedy zcela jistě překročí svůj domovský obor, slavistiku. Kniha bude mimo jiné solidním příspěvkem k širší debatě o liturgii a o církevních dějinách a bohdá přispěje i k tomu, aby si naše římskokatolická církev povšimla svého specifického liturgického klenotu a začala si hlaholské mše více vážit.

doi: 10.14712/23563398.2017.25